

проведено чистку управлінського апарату споживчої кооперації, в ході якої було звільнено від виконання обов'язків керівництво товариств, які не виконали планових завдань минулого року. На зміну старим кадрам приходили молоді, недосвідчені, але готові виконувати будь-які розпорядження згори.

Отже, досягнуті успіхи кооперації на ниві хлібозаготівель були викликані навіть не стільки застосуванням псевдоекономічних (інтервенція дефіцитних товарів, збільшення розміру пайових внесків), скільки репресивними заходами, а таке відверте адміністративно-командне втручання не могло не позначитися на подальшій діяльності споживчої кооперації. Її використання радянським урядом як організації „найбільш пристосованої до вилучення хліба з самих низів” (як казали тодішні партійні робітники) та „радянізація” управлінського апарату підривало довіру українського населення до власних товариств та руйнувало економічний зв'язок між селянином-хліборобом і споживчим кооперативом у сфері заготівлі та збуту виробленої ними продукції.

1. Осокіна Е. За фасадом сталинського изобилия: распределение и рынок снабжения М. : РАН, 1999.
2. Земзюліна Н. І., Корновенко С. В. Державна хлібозаготівельна кампанія в Україні 1926/1927 – 1928 – 1929 господарських років // Український селянин. – 2002. – № 6.
3. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1921. – № 25.
4. Споживча кооперація України. Основні показники 1928 – 1929. – Букоопспілка, 1929.
5. Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина 1917 – 1929. – М., 1990.
6. Файн Л. Отечественная кооперация. – Івано-Франківськ, 1994.
7. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание 1927 – 1939. Документы и материалы. В 5-и т. – М. : РОССПЭН, 1999. – Т. 1.
8. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). – Ф.184. – Оп.1. – Спр. 288.
9. Бюлетень Київської Окрспоживспілки. – 1928. – № 10.
10. Кооперація Сумщини. – 1928. – № 2.
11. Кооперація Сумщини. – 1928. – № 1.
12. ДАЧО. – Ф.184. – Оп.1. – Спр. 77.
13. Бюлетень Київської Окрспоживспілки. – 1928. – № 6.
14. Бюлетень Київської Окрспоживспілки. – 1928. – № 12.
15. ДАЧО. – Ф.78. – Оп.1. – Спр. 1.

Ю. В. Крамар

ПОЛІТИКА ВОЄВОДИ Г. ЮЗЕВСЬКОГО СТОСОВНО УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У комплексі проблем українсько-польських відносин міжвоєнного періоду важливим є вивчення політики Другої Речі Посполитої щодо українців, які проживали на її теренах. Серед методів асиміляційного впливу на місцеву людину важливу роль відіграла економічна політика Польської держави, в тому числі у сфері кооперації. Остання була однією із форм господарської самоорганізації українців Волині. В цьому контексті важливим є дослідження історії українського кооперативного руху на Волині у

міжвоєнну добу. Вивчення і узагальнення окресленої проблеми дасть змогу глибше усвідомити економічні аспекти політики національної та державної асиміляції Польщі на Волині, методи її практичної реалізації.

Дослідженню кооперативного руху на Волині у міжвоєнний період до останнього часу приділяли недостатню увагу. Волинські історики – Р. Давидюк [1], Я. Шабала [2] – вивчали окремі аспекти проблеми. Економічні сюжети політики державної асиміляції, яку у 1928 – 1938 рр. реалізовував на Волині воєвода Г. Юзевський, не висвітлювались у вітчизняній історичній літературі. Загалом серед історичних досліджень останніх років є лише поодинокі публікації, що розкривають спробу порозуміння поляків і українців, пошуки шляхів співпраці обох народів. У цьому контексті малодослідженою залишається і проблема польсько-української співпраці у сфері кооперації на Волині у 20 – 30-х рр.

З огляду на це, автор ставить за мету проаналізувати і дати оцінку економічній політиці польської влади на Волині у міжвоєнний період, з'ясувати місце та роль української кооперації в господарському житті краю.

Упродовж міжвоєнного періоду польська державна політика щодо українців Волині зазнавала істотних модифікацій. Політика національної асиміляції, яку проводили польські націонал-демократи, призвела до різкого загострення міжнаціональних відносин на східних теренах Речі Посполитої у 1918 – 1926 рр. Українці, які становили дві третини людності краю, ставились до нової влади вороже, вважаючи її окупаційною і тимчасовою.

Неможливість цілковитої реалізації принципу національної держави, зміни у політичному керівництві Польщі після травневого перевороту 1926 року спричинили модифікацію програмних засад польської національної політики. Табір „санациї” на чолі з Ю. Пілсудським вдався до тактики маневрування в українському питанні й гнучкіших засобів інкорпорації. Програма пілсудчиків у національному питанні мала на меті замінити скомпрометовану ендецьку політику примусової денационалізації українського населення федералістською програмою державної асиміляції [3, 154]. Її сутність полягала в тому, щоб шляхом певних поступок домогтися лояльного ставлення українців до Польської держави.

Лібералізація польської політики в українському питанні стала причиною появи так званого „волинського експерименту”, реалізатором якого у 1928 – 1938 роках був воєвода Г. Юзевський. Пропонований ним курс політики в українському питанні робив поворот у бік державної асиміляції при збереженні кінцевої мети – національної асиміляції української меншини. Він передбачав толерантнішу мовну, релігійну і освітню політику, допущення українців на окремі державні й самоврядні посади, фінансову допомогу господарським інституціям, у тому числі кооперативним.

Водночас один із пунктів „волинської програми”, представленої Юзевським в грудні 1929 р., передбачав ліквідацію впливів тих політичних груп, які інспірувалися зовнішніми щодо Волині осередками (Львів, Москва, Берлін): „Українська антидержавна діяльність, що направляється чинниками, ворожими Польщі, – підкреслював воєвода, – повинна бути

знищена з усією рішучістю, незважаючи на форми її вияву” [4, 15].

Важливою інституцією українського національного життя на Волині, проти якої повела наступ адміністрація Г. Юзевського, була кооперація. “Якщо мова йде про економічне життя українського населення Волині, то передусім слід зайнятися кооперативним рухом..., який упродовж кількох років залишався єдиним міцним вузлом, що пов’язував Волинь зі Львовом”, – писав у 1935 р. волинський воєвода в листі до Міністерства внутрішніх справ Польщі [5, 17].

На Волині кооперативний рух почав розвиватися від 1924 року. Найбільш поширеними типами кооперативів тут були землеробсько-споживчі, що об’єднувалися в асоціацію під назвою „Центросоюз”, кредитні кооперативи „Центробанку”, торговельні кооперативи, які входили у об’єднання „Народна торгівля”. Досить високого рівня досягла молочна кооперація, що утворила асоціацію „Маслосоюз”. Організація, яка об’єднувала всі українські кооперативи, наглядала за їхніми рахунками, навчала службовців та забезпечувала загальне керівництво, мала назву Ревізійна спілка українських кооперативів (далі РСУК – Ю. К.). Її центральний осередок розташовувався у Львові.

Поступово РСУК намагалася поширити свою діяльність на всі східні воєводства, де переважало українське населення, в тому числі й на Волинь. Свій інспекторат у Луцьку Ревізійна спілка заснувала у 1927 році. Він діяв на терені Волині, Полісся і Холмщини та мав на меті організацію кооперативів і кооперативних банків, проведення кооперативних курсів, контроль над діяльністю існуючих кооперативів [6, 22].

Наприкінці 20-х років ХХ ст. кількість кооперативів на Волині, які належали до Ревізійної спілки у Львові, швидко зростає. Якщо у 1928 році чисельність кооперативів РСУК у воєводстві становила лише 35,2 % від їхньої загальної кількості, то вже у 1929 р. – 64% [7, 7–8]. У 1933 році на Волині діяло 588 українських кооперативів, із них більшість – 392 – підпорядковувалася Ревізійній спілці кооперативів у Львові [8, 18]. Решта належала до польських ревізійних союзів або ж не були членами жодної з кооперативних спілок (так звані „дикі кооперативи”). У своєму звіті про соціально-економічний і політичний стан воєводства за 1933 рік Г. Юзевський зазначав, що після ліквідації „Просвіт” на Волині РСУК залишилася єдиною сильною легальною українською організацією, керівництво якої перебувало поза межами воєводства. „Це є єдиний відтинок фронту галицької експансії на Волинь” – констатував воєвода [8, 9].

Однак адміністративний апарат не наважувався на відкриту боротьбу навіть з тими українськими кооперативами, центральні осередки яких перебували у Львові, адже одним із головних гасел „волинської політики” було піднесення села через його самоорганізацію. У зв’язку з цим у 1931 році воєводська адміністрація започаткувала так звану акцію „оздоровлення відносин в українській кооперації”. Вона полягала у тому, що українські кооперативи, які належали до РСУК, закривалися під приводом нібито неправильного складання звітів, порушення правил будівництва, відсутності належних санітарних умов.

До 1 червня 1933 року воєводська адміністрація ліквідувала на терені Волині 52 українські кооперативи [9, 41]. Діяльність ще 72 було призупинено. Отже, репресивна акція воєводської влади загалом охопила 124 (або п’яту частину) українські кооперативні підприємства, переважно у Кременецькому, Дубнівському, Ковельському і Луцькому повітах [10, 2]. Однак навіть такі темпи їх ліквідації Г. Юзевський вважав украй повільними, оскільки відсоток кооперативних підприємств, які належали до РСУК, з 64 у 1929 році знизився лише до 61 у березні 1933 р., тобто усього на 3 %.

Усю відповідальність за невиконання завдання, поставленого адміністрацією, воєвода покладав на старост, які, на його думку, не в усіх повітах належним чином провели акцію „оздоровлення відносин в українській кооперації”. Вкотре воєвода нагадував, що „питання української кооперації на Волині повинно стати першочерговою проблемою на противагу проникненню малопольських (галицьких – Ю.К.) впливів на терен Волині” [11, 5].

Таким чином, ліквідація українських кооперативів мала не стільки економічне підґрунтя, скільки переслідувала конкретні політичні цілі, які ставила перед собою волинська воєводська адміністрація. В одному з документів, поданому воєводським управлінням міністерству внутрішніх справ у 1932 році, йшлося про ліквідацію впливів на кооперативи тих українських партій, які вороже ставилися до польської державності [10, 1].

Від середини 30-х рр. воєводська адміністрація, керована Г. Юзевським, розпочала другий етап „оздоровлення” відносин у волинській кооперації. Правовою базою для реформи українського кооперативного руху на Волині став новий закон про кооперацію, прийнятий 13 березня 1934 р., який створював можливість обмеження терену діяльності Ревізійної спілки українських кооперативів [12, 42]. У відповідь на вимоги міністерства фінансів, аби РСУК відмовилася від права ревізії українських кооперативів на Волині, Поліссі, Холмщині і Лемківщині, 29 жовтня 1934 р. представники провідних українських партій прийняли відозву до українців, що проживали в Польщі. В ній, зокрема, підкреслювалося, що ці домагання уряду обмежують свободу українського кооперативного руху і не дають можливості українцям “розвивати своє господарське життя власними силами”. Відозва закликала українську спільноту й надалі єдиним фронтом боронити свої національні права, і зокрема свободу кооперативно-господарських організацій [12, 43].

Незважаючи на ці протести, наприкінці листопада 1934 р. правління РСУК отримало розпорядження міністра фінансів про вилучення українських кооперативів на Волині з підпорядкування РСУК. На підставі цього рішення 304 кооперативи на Волині позбавлялися опіки РСУК [13, Sygn.mikrof.1800/1]. Для порівняння: у 1935 р. на терені воєводства налічувалося всього 798 кооперативів [14, 37]. Львівський ревізійний союз отримав право ревізії своїх кооперативів лише на терені трьох воєводств – Львівського, Станіславського і Тернопільського. Волинські ж кооперативи віднині мали підпорядковуватися Союзу сільськогосподарських і заробітково-господарських кооперативів у Варшаві.

Союз сільськогосподарських і заробітково-господарських кооперативів у Варшаві віднині став найбільшою ревізійною спілкою на Волині. У 1938 р. він налічував 577 кооперативів різного типу, членами яких були 101862 особи [15, 21]. Частина українських кооперативів була підпорядкована Союзу споживчих кооперативів “Сполем” (Spolem), який налічував на терені воєводства близько 200 осередків.

Ці адміністративні заходи польського уряду широко коментувалися українською пресою. Зокрема, часопис “Діло” в одному зі своїх номерів стверджував, що “це є суто політична акція, яка кидає виклик на адресу всіх українців в Польщі” [16, 1]. Посол О. Луцький на запитання кореспондента “Польсько-українського бюлетня” хто на його думку є ініціатором цієї постанови, відповів, що ним є ніхто інший як воєвода Г. Юзевський: “На Волині нинішній воєвода є автором і реалізатором політики, яка полягає на тому, аби волинських українців герметично ізолювати від галицьких українців” [17, 5].

Отже, діяльність воєводської адміністрації у справі реорганізації українського кооперативного руху на Волині відображає один із методів реалізації “волинської програми”. Пропаговане Г. Юзевським польсько-українське зближення передбачало, що адміністративними заходами вдасться розв’язати українську проблему на Волині як проблему регіональну. Для цього, на його думку, достатньо було відмежувати Волинь від впливів “агресивного галицького націоналізму”, уособленням якого воєвода вважав, зокрема, кооперативи РСУК. Тому цілком очевидно, що ініціатором підпорядкування українських кооперативів польським ревізійним союзам був воєвода Г. Юзевський.

Реорганізація кооперативного руху на Волині полягала не лише у підпорядкуванні кооперативів РСУК ревізійному Союзові у Варшаві, а й у створенні якісно нового типу кооперації. “Нині, – писав у 1937 р. воєвода, – загальноприйнятою засадою кооперативного руху на Волині є засада змішаної польсько-української кооперації” [5, 17]. Наприкінці 1932 р. на терені воєводства з’явилися перші осередки нового господарсько-споживчого союзу “Гурт”. Центральне правління цього союзу розташовувалося в Луцьку. “Гурт” повинен був реалізувати засади змішаної польсько-української кооперації. Відповідно до статуту “Гурту”, мовами діловодства організації були польська і українська.

Організаційні збори цього кооперативу відбулися в Дубно в грудні 1932 р. [1, 65]. У статуті Волинського союзу “Гурт” зазначалося, що метою цієї господарської інституції є “задоволення потреб його членів шляхом поліпшення ефективності господарювання” [18, 10]. На практиці досягти реальних результатів не вдалося. Волинський союз “Гурт” займався, головним чином, споживчою кооперацією, а це була лише частина господарської праці на селі.

На чолі нового кооперативного союзу став сенатор Іоакім Волошиновський – один із найближчих співпрацівників воєводи Г. Юзевського. Мережа кооперативів “Гурт” зростала досить швидко у всіх повітах воєводства, навіть віддалених. За чотири роки (1933 – 1937 рр.) кількість його осередків зросла до 120, а їх членами було 19447 осіб [5, 19 – 20]. Характерно, що процес становлення кооперативних

підприємств “Гурту” проходив паралельно з ліквідацією останніх кооперативів РСУК на Волині.

Кооперативна спілка “Гурт” мала значну фінансову підтримку воєводської адміністрації. У 1936 р. для підтримки цього кооперативного союзу уряд виділив 50 тис. злотих [19, 8]. Власне Г. Юзевський і не приховував цього, заявивши на з’їзді старост Волинського воєводства у 1936 р., що, “наша тактика повинна полягати на підтримці “Гурту”, бо чим сильнішими він буде, тим сильнішим буде триумф засади змішаної кооперації” [20, 9]. Не випадково, що функції головних організаторів місцевих осередків “Гурту” найчастіше виконували представники державної адміністрації. Наприклад, серед осіб, які підписували декларації районної філії кооперативу “Гурт” у Луцьку, були Юлія Юзевська – дружина воєводи, директор місцевої філії сільськогосподарського Банку, Голова окружного земельного управління, віце-воєвода, волинські посли проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом. До того ж “Гурт” обслуговував виключно власних членів.

Цілком очевидно, що новий тип змішаної польсько-української кооперації мав стати ще одним інструментом реалізації політичної концепції волинського воєводи, спрямованої на розбиття єдності українців Галичини і Волині. На користь цього аргументу говорить той факт, що, незважаючи на значні субсидії, які виділяла воєводська адміністрація для підтримки кооперативів “Гурт”, це підприємство залишалось економічно збитковим. У 1936 р. заборгованість “Гурту” становила 366 тис. злотих. Тому не дивно, що вже у 1938 р. керівництво союзу вело переговори з воєводською адміністрацією, центральними польськими властями, кооперативними установами у Варшаві про об’єднання “Гурту” з польськими союзами [2, 432]. Наприкінці 1938 р. І. Волошиновський заявив про об’єднання Волинського союзу “Гурт” із Варшавським союзом рільничих і заробково-господарчих кооперативів. У Варшаві було підготовлено проект відповідної угоди, за якою Варшавський і Волинський союзи об’єднуються, а “Гурт” підлягав ліквідації.

Таким чином, у 1939 р. Волинський кооперативний союз “Гурт”, проіснувавши близько 5 років, припинив своє існування. Слід зазначити, що ліквідація Волинської кооперативної спілки навряд чи диктувалася лише господарсько-економічними причинами. Рішення польської влади щодо “Гурту” було продиктовано, здебільшого, політичними міркуваннями й цілком відповідало основним засадам національної політики Польщі щодо українського населення краю.

У 1935–1939 рр. у національній політиці “санації” відбувся різкий поворот вправо: утвердилася нова концепція, яка в сучасній польській історіографії окреслюється як “політика зміцнення польськості Речі Посполитої” або “політика модифікованого націоналізму і національно-державної асиміляції”. За цих умов політика польсько-українського зближення на Волині, яку проводила адміністрація Г. Юзевського, почала виявляти свою неспроможність і безперспективність. З боку урядових чиновників звучали голоси про необхідність усунення Г. Юзевського з посади воєводи і зміни курсу державної

політики на Волині. В квітні 1938 року Г. Юзевський змушений був піти у відставку.

Після відставки Г. Юзевського нова волинська адміністрація на чолі з О. Гауке-Новаком своїм головним завданням проголосила “прискорення процесу колонізації воєводства” [21, 6]. Про це було заявлено в опрацьованій нею і затвердженій міністерством внутрішніх справ Польщі новій “Програмі державної політики Польщі на Волині”. В цьому контексті у всіх сферах політичного, економічного, культурно-освітнього життя належало забезпечити провідну роль польського елемента. За таких умов подальше толерування політики “польсько-української співпраці”, в тому числі в економічній сфері, втрачало будь-який зміст. Ліквідація кооперативної спілки “Гурт” стала ще одним виявом “політики зміцнення польської присутності” на Волині.

Отже, кооперативний рух на Волині був помітним явищем у господарсько-економічному житті регіону міжвоєнної доби. Українська кооперація від заснування розвивалась як національно-господарське явище, сприяла задоволенню не лише господарських, а й духовних та культурних потреб місцевого населення. Окрім того, у волинських умовах кооперативи мали помітний вплив і на українське політичне життя. Політизація кооперативного руху на Волині була відчутною – 85 відсотків усіх українських кооперативів перебували під впливом право- та ліворадикальних партій. Це значною мірою зумовлювало негативне ставлення воєводської адміністрації до українського кооперативного руху.

Політика польської влади на Волині стосовно української кооперації полягала у тому, щоб позбавити її “національного ґрунту”, зробити її знаряддям асиміляції непольського населення краю. Після ліквідації українських кооперативів, які належали до львівської Ревізійної спілки українських кооперативів, з ініціативи волинського воєводи Г. Юзевського у 1933 р. в краї з’явився новий місцевий тип кооперативів – “Гурт”. Нова кооперативна спілка повністю поділяла засади “волинської політики” Г. Юзевського, реалізуючи гасла “польсько-української співпраці”.

Новий тип змішаної польсько-української кооперації мав стати ще одним інструментом реалізації політичної концепції волинського воєводи, спрямованої на розбиття єдності українців Галичини

і Волині. Однак економічна рентабельність нового підприємства виявилася низькою, що й зумовило його закриття у 1939 р. Ліквідація польсько-української кооперативної спілки була значною мірою зумовлена й тим, що наприкінці 1930-х рр. польський уряд, виконуючи програму зміцнення польської присутності на східних теренах Речі Посполитої, розпочав відкриту примусову асиміляцію українського населення. Це остаточно перекреслювало ідею польсько-українського зближення і означало кінець “волинського експерименту”.

1. Давиджк Р. Кооперативно-господарська діяльність Волинського Українського Об'єднання // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк. – 1998. – Випуск 3.
2. Швбала Я. Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.) Кооперативний союз “Гурт” // Україна–Польща: історія і сучасність. – Київ, 2003.
3. Madajczyk Cz. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie najowym / Dzieje Najnowsze. – 1972. – З. 3.
4. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 544.
5. «Wołyń-czerwiec 1937». Sprawozdanie H. Jyzewskiego obrazuje sytuację Województwa Wołyńskiego. – Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Dział Rękopisów (далі – BUW, DR). – № акс. 1549.
6. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а – Спр. 287.
7. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r. – BUW. – Sygn. mikrof. 1190.
8. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 3. – Спр. 3.
9. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 2030
10. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Urząd Wojewódzki Wołyński (далі – ААН, MSW, UWV). – Sygn. 1054.
11. ААН, MSW, UWV. – Sygn. 1037.
12. Sycz M. Spółdzielczość ukraińska w II Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzielniach (1934) // DN. – 1992. – № 4.
13. ААН, MSW, UWV, Sygn. mikrof. 1800/1.
14. Sprawozdanie H. Jyzewskiego obrazujące sytuację Województwa Wołyńskiego, listopad 1935. – BUW. – DR – № akcji 1549.
15. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4217.
16. Діло. – 29 жовтня 1934. – № 290.
17. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 15.11.1934 – № 47.
18. ДАВО. – Ф. 198. – Оп. 1 – Спр. 3.
19. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 3862.
20. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9 – Спр. 3251.
21. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4671.

